

AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN TƏBLİĞİNDƏ YAZILI ABİDƏLƏRİN – ƏLYAZMALARIN ROLU

Səbinə NEMƏTZADƏ

ilahiyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,

AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

nematzadesabina@yahoo.com

Məqalədə Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğində yazılı abidələrin – əlyazmaların rolu haqqında bəhs edilir.

Açar sözlər: əlyazmalar, Azərbaycan, mədəniyyət, orta əsrlər, yazılı abidələr.

Qədim tarixi olan hər bir xalqın, dövlətin bu gününə qədər qorunub saxlanan, tarixi əks etdirən eksponatlarla zəngin muzeyləri, tarixi abidələri olması labüddür. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutu da Azərbaycanın dəyərli bir söz muzeyidir. Söz zaman-məkan süzğocindən keçsə də, mühit haqqında, dövrün elmi nailiyyətləri, siyasi ab-havası və daha çox şeylər haqqında təəssürat və təsəvvür yaratmaq qüdrətindədir. Əlyazmalar İnstitutu orta əsr müxtəlif elm sahələrini əks etdirən qiymətli əlyazma nüsxələri ilə zəngindir. Bu əlyazmalar ilahiyat, fəlsəfə, qrammatika, təbabət, astronomiya, tarix, coğrafiya və digər elm sahələrini əhatə edən, Azərbaycan, türk, ərəb, fars və başqa dillərdə yazılmış nəfis və nadir əlyazma kolleksiyalarından ibarət olan yazılı abidələrimizdir. Bu əlyazmalar Azərbaycanın misilsiz dəyərlərindəndir. Hər bir kəsə məlumdur ki, orta əsrlər İslam dünyasının, müsəlman alimlərinin intibah dövrü olmuşdur. Bu dövrdə ərəyə gələn bütün əsrlər - əlyazmalar, istər müəllifin öz əli ilə yazdığı nüsxə, istərsə də, katiblər tərəfindən üzü köçürülərək çoxaldılan nüsxələr olsun, hər birinin qorunub saxlanılmasına və tədqiq olunmasına ehtiyac vardır.

Bütün dünyada qədim əlyazmalar muzey eksponatları səviyyəsində dəyərləndirilir, qorunur və təbliğ olunur. Muzey-institutlarda, fondlarda dünya kitabxanalarında nöinki qədim əlyazmalar, eyni zamanda müxtəlif illüstrasiyalı nadir kitablar, nəfis miniatür əsərləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir və onların gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün əsaslı işlər görülür və görülməkdədir. Çünki, hər bir əsər öz zamanının məhsuludur. Hər bir xalqa məxsus olan yazılı abidə, sənət əsərləri həmin xalqın sosial və mədəni səviyyəsinin, dövrünün, mühitinin meyarıdır.

Tarixi əks etdirən yazılı abidələrin öyrənilməsinin və təbliğinin eyni zamanda, gənc nəslin mədəni dəyərlərinin, dünyagörüşünün formalaşmasında yeri və əhəmiyyəti də təkzibedilməzdir. İstər mətn baxımından, istərsə də

gözəl, nəfis tərtibat baxımından Azərbaycan əlyazmaları ölkəmiz və xalqımız üçün olduqca böyük maddi-mənəvi dəyər kəsb edir. Bu gün YUNESKO-nun “Dünyanın Yaddaşı” proqramı çərçivəsində yazılı abidələrə göstərdiyi qayğı və maraq heç də əbəs deyil. Bu proses ümumdünya gənclərinin, mədəniyyətə, yüksək intellektə doğru yönəlməsinə təsirsiz ötürməyəcəkdir. Necə ki, tarixi köklərinə, mədəni dəyərlərinə, milli ənənələrinə bağlı gənclərin mədəni baxımdan kamilləşməsi, düzgün formalaşması bütün bəşəriyyətin lehinədir.

Yazılı abidələr, qədim əlyazmalar təkcə mətn deyildir, o eyni zamanda bir qrup sənət adamının müştərək ərsəyə gətirdiyi incəsənət göstəricisidir. Və bütün dünyada bəşəriyyətə miras qalmış qədim əlyazmaların qorunması, tədqiq olunması sahəsində mühüm işlər aparılır. YUNESKO muzeylərlə yanaşı əlyazma mərkəzləri ilə də yaxından maraqlanır. 1992-ci ildən reallaşdırdığı “dünyanın yaddaşı” proqramı çərçivəsində qədim əlyazmaların qorunması və bəşəriyyətə qazandırılması sahəsində işlər görür.¹ 2005-ci ilin payızında rəsmi olaraq YUNESKO-nun “Dünyanın yaddaşı” proqramının reestrinə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundan tibbə dair üç əlyazma nüsxəsi də daxil edilmişdir. Bunlardan biri çox nadir əlyazma nüsxəsi sayılan, 1143-cü ildə üzü köçürülmüş, İbn-Sinanın “Tibb qanunları” əsəridir. Digərləri Bakıdan başqa, dünyanın heç bir yerində mövcud olmayan Rüstəm Cürcaninin “Zəxiyyə-Nizamşahi” əsərinin əlyazma nüsxəsidir. Və nəhayət üçüncüsü Əbülqasım Zəhrəvinin “Cərrahiyyə və cərrahi alətlər haqqında” əsəridir. “Zəxiyyə-Nizamşahi” əsərində qədim müalicə üsulları və yüzlərcə təbii dərman vasitələrindən bəhs olunur. Kitab qiymətli məzmunu ilə bərabər gözəl tərtibatı ilə seçilir. O, qızıl su ilə çəkilmiş incə bitki bə geometrik ornamentlərlə, gül və otların rəngarəng surətləri ilə bəzədilib ki, bu baxımdan incəsənət əsəri sayıla bilər. Əbülqasım Zəhrəvinin “Cərrahiyyə və cərrahi alətlər haqqında” əsərinə gəldikdə isə, əlyazmada min il bundan qabaq istifadə olunmuş cərrahiyyə alətlərindən danışılır və onların şəkilləri verilir. Orta əsrlərdə bu kitab ərəbcədən latın dilinə tərcümə edilmiş və əksər Avropa universitetlərində cərrahiyyə üzrə dərslik kimi istifadə olunmuşdur.²

Yeri gəldikcə Azərbaycanın yaganə əlyazmalar mərkəzi olan AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan yazılı abidələr tədqiqat obyektinə çevrilərək, elmi nəşrlərdə öz əksini tapmışdır. 1983-cü ildə işıq üzü görmüş Cahangir Qəhrəmanovun müəllifi və tərtibatçısı olduğu “Из сокровищницы рукописей Азербайджана» kitabında Əlyazmalar Fondunda olan nadir nüsxələr haqqında üç dildə (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində) qısa məlumat verilmişdir.³ Kitabda əlyazmalar kolleksiyalarından onlarca nəfis və nadir əlyazma nüsxələrinin adı çəkilir. Eyni zamanda bu kitabda əlyazmalarda olan miniatür əsərlərin foto-sərgisi təqdim olunur. Bu miniatür əsərlər içərisində XVII əsrə aid olan Sənəinin “Hədiqət ül-həqiqət” əsərinə

çəkilməmiş illüstrasiyaların rəngarəngliyi, çox olması nəzər-diqqəti daha çox cəlb edir. Daha sonra bu foto-sərgidə XVI əsrə aid Əmir Xosrov Dəhləvinin "Həşt behişt", XVII əsrə aid Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl", "Xosrov və Şirin" əsərlərinə çəkilmiş miniatürlər yer alır. Divan əsərlərinə gəldikdə isə XVI əsrə aid Hafiz Şirazin, XVII əsrə aid M.Füzulinin, Urfinin divanlarına çəkilmiş illüstrasiyalar nəzər-diqqətdən kənar qalmır.

Böyük fəxr hissi ilə demək olar ki, bu gün Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda 12 minə yaxın əlyazma nüsxələri mövcuddur. Bu gözəl əlyazma mərkəzində nadir əsərlər arasında XV əsr böyük özbək şairi Əlişir Nəvai və XVI əsr dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin "Divan"ı, XV əsr böyük Azərbaycan alimi Xoca ibn Adili İbərinin astrologiyaya dair avtoqraf nüsxəsi, Əfzələddin Xaqani Şirvaninin lirik şeirlər "Divan"ı, "Töhfət-ül-İraqeyn" poemasının nüsxələri Nizamın "Xəmsə"sinin ən yaxşı xəttatlar tərəfindən köçürülmüş və XIV-XVI əsr görkəmli rəssam-miniatüristləri tərəfindən işlənmiş 20 nüsxəsi, XIII əsr Azərbaycan şairi Şeyx Mahmud Şəbüstərinin məşhur "Gülşəni-raz" poemasının bədii formada işlənmiş nüsxəsi, orta əsr Universiteti – Marağa rəsədxanasının banisi Nəsrəddin Tusinin əsərlərinin nəfis nüsxələri – "Zeyc-İlxani" (astronomik cədvəllər), "Tənsuqnameyi İlxani" (mineralogiyaya dair traktat); "Əxlaqi Nasiri", yüksək səviyyəli bədii tərtibatla hazırlanmış Firdovsinin "Şahnamə"si, Sədi Şirazinin "Gülüstən" və "Bustan" əsərləri, Hafizin "Divan"ı və başqa dəyərli əlyazmalar yer almaqdadır.⁴

Məmməd Adilov "Azərbaycan paleoqrafiyası" əsərində qeyd edir ki, "hazırda Əlyazmalar İnstitutu dünyanın ən zəngin Şərq əlyazmaları və arxiv materialları toplanmış mərkəzlərindən biridir. Onun kolleksiyasında ümumi sayı 60 mindən artıq olan müxtəlif səciyyəli materiallar saxlanılır. Bundan 12 minə yaxın əlyazma kitabını (hər kitabda orta hesabla 3-4 əsər yazıldığını nəzərə alsaq, 40 mindən yuxarı əlyazma əsərini), 1000-ə yaxın tarixi-arxeoqrafik sənədi, XIX əsrin ikinci yarısı, XX əsrin birinci yarısı (Səməd Vurğuna qədər) 32 Azərbaycan mədəniyyət xadiminin 20 minə qədər saxlama vahidi əhatə edən şəxsi arxivlərini, 10 mindən artıq litoqrafik (daşbasma) və çap kitablarını, təxminən 2700 köhnə dövrü mətbuat materialını, foto və kserosurətləri, mikrofilmləri, həmçinin əlyazmaşünaslığın müxtəlif sahələrinə dair müasir kitabları əhatə edir. 12 əsrlik bir dövrə aid olan Azərbaycan və Müsəlman Şərqi ölkələrinin türk, ərəb və fars dillərində yazılmış abidələri institutda yaradılmış xüsusi iqlim şəraiti olan xəzinələrdə mühafizə edilir. İnstitutun əsas fəaliyyəti bu abidələrin mühafizə şəraitinin müasirləşdirilməsi, onların müntəzəm dezenfeksiya, gigiyena və bərpası məsələlərinin həlli, abidələrin kataloqlaşdırılması və sistemləşdirilməsi, onların tədqiq edilməsi və nəşr etdirilərək elmi tədaviyə və müasir nəsilərə çatdırılması ilə bağlıdır".⁴

Düşünürəm ki, bu yazılı abidələrin hər birinin qorunması, tədqiq olunması, gələcək nəsələ çatdırılması çox vacib və əhəmiyyətlidir. Azərbaycanın maddi-mədəni sərvəti olan yazılı abidələrinin - əlyazma əsərlərinin tədqiqi və təbliği elə Azərbaycan mədəniyyətinin təbliği deməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. <http://www.unesco.org/ru/moscow/communication-information-memory-of-the-world/>
2. <http://www.alakbarli.aamh.az/index.files/16.htm>
3. Из сокровищницы рукописей Азербайджана. Баку: Элм, 1983.
4. Мəммəd Adilov. Azərbaycan paleoqrafiyası. Bakı: Elm, 2010.

The role of written monuments – manuscripts in promotion of Azerbaijani culture

S. Nematzada
Summary

In this article it is told about written monuments of Azerbaijan. About valuable medieval manuscripts and miniatures which are stored and investigated at Institute of Manuscripts named after M. Fizuli of Azerbaijan National Academy of Sciences. In article, those medieval manuscripts which were included into the program catalogue «Memory of the world» of UNESCO are mentioned.

Key words: manuscripts, Azerbaijan, culture, Middle Ages, written monuments.

Роль письменных памятников (рукописные книги) в пропаганде Азербайджанской культуры

С.Нематзаде
Резюме

Каждый древний народ ищет ценные исторические памятники, сохранившиеся до наших дней. Письменные памятники один из важнейших свидетелей истории и культуры народов. Данная статья изучает рукописные книги как культурное наследие.

Ключевые слова: рукописи, Азербайджан, культура, средневековья, письменные памятники.